

Olli Löytty

Kenelle maa kuuluu? Kansakuva Arvid Järnefeltin pamfletissa *Maa kuuluu kaikille!*

Arvid Järnefeltin *Maa kuuluu kaikille! Matkoiltani Laukon lakkomailla* vuodelta 1907 on vahva kannanotto sen puolesta, että jokaisella työtä tekevällä ihmisellä on luonnollinen oikeus maahan ja sen antimisiin. Järnefeltin sanoin ”maa on ihmisten yhteinen emo, jonka utareihin jokaisella ihmisellä on syntyperäinen oikeus” (Järnefelt 1907, 4; tästedes MKK). Pamfletti ilmestyi aikalaisia kuohuttaneen torpparilakon ja sitä seuranneen joukkohäädön jälkeen. Puutteellisia työolojaan ja -ehtojaan vastaan lakkoilevat Laukon ja Tottijärven kartanoiden torpparit oli virkavallan tuella häädetty kodeistaan. Monet torpista tuhottiin, jotta asukkaat eivät pääsisi muuttamaan niihin takaisin. Asunnottomiksi jäi noin 80 perhettä, 500 ihmistä.

Järnefelt matkusti tutustumaan tilanteeseen vuoden päästä tapahtumien jälkeen ja kirjoitti näkemästään pamfletin, josta tuli melkoinen myyntimenestys. Sitä myytiin peräti 25 000 kappaletta, ja se muun muassa innosti vanhasuomalaisiin lukeutuvan ”Kangasalan karhun” eli Agathon Meurmanin kirjoittamaan aiheesta samannimisen vastakirjoituksen – tosin ilman huutomerkkiä. Johonkin Järnefelt tekstillään selvästi osui. Torpparilakko ja sitä koskeva julkinen keskustelu voitaneen tulkita yhdeksi ajankohdan avaintapahtumista, sillä se toi näkyviin koko joukon yhteiskunnallisia ongelmia varsinkin dramaattisessa valossa. Tällöin myös käsitykset kansasta ajautuivat kriisiin (esim. Moilanen 2003, 523). 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa kansa oli poliittisesti latautunut käsite, ja monet yhteiskunnalliset liikkeet, kuten raittius-, nuorisoseura- ja työväenliike, käyttivät sitä poliittisten pyrkimystensä perusteluissa (Liikane 2003, 299–300).

Luen Arvid Järnefeltin kiistakirjoitusta lähtökohtanani yksinkertainen kysymys: keitä ovat nuo kaikki, joihin kirjan otsikossa viitataan? Sen sijaan, että tarkastelisin kirjaa ensisijaisesti oireena tai todisteena vuosisadan alun ajattelusta, pyrin lähestymään tuota ajattelua kirjan kautta. En siis kysy niinkään sitä, millaisessa maailmassa *Maa kuuluu kaikille!* ilmestyi, vaan lähestyn aihetta pohtimalla, millaista maailmaa kirja itsessään rakentaa (Ks. Löytty 2006b). Taustaksi analyysilleni käsittelen kuitenkin aluksi Järnefeltin ja hänen ajamansa tolstoilaisuuden ambivalenttia asemaa aikansa aatteellisessa ilmastossa.

puhutellut niinkään työväestöä kuin sivistyneistöä ja keskiluokkaa. Tolstoilaisuuden keskeiset arvot olivat Ylikankaan mukaan maata viljelevän itsenäisen pienviljelijän arvoja. Pohjanmaalla tolstoilaisuuden suosiota voidaan perustella vielä säätyläiskritiikillä eli niin sanotulla herravihalla (Ylikangas 1990, 329–330).

Ylikankaan lyhyen analyysin johtopäätöksenä on, että tolstoilaisuus ei kasvanut vain johtomiestensä persoonista, vaan tolstoilaisuus ja järnefeltiläisyys olivat ”yhtä lujasti ankkuroituja ajan edellytyksiin ja ehtoihin kuin sanokaamme vaikkapa nuori-seura-aate, radikaalifennomania, sosialismi ja myöntöväisyysuunta”. Tolstoilaisuus sopi kuitenkin ”justifiointiperustaksi” pienemmälle osalla väestöä kuin esimerkiksi fennomania. Kannatuksen laajuuden näet määräsi viime kädessä se, vastasiko tarjolla oleva aate ajan ihmisten tarpeisiin. (Ylikangas 1990, 330.) Tolstoilaisuus ei siis tukenut riittävästi aikakauden ihmisten pyrkimyksiä, jotta se olisi laajentunut varsinaiseksi kansanliikkeeksi. Toisaalta tolstoilaisuuteen kuului olennaisena perusajatuksena usko ihmisten perimmäiseen ja ylittämättömään tasavertaisuuteen, mikä mahdollisti hyvinkin radikaalit tulkinnat kansan yhteiskunnallisista oikeuksista.

Kansaa jäljittelemässä

Aatteelliset järjestöt, yhdistykset ja tolstoilaisuuden kaltaiset järjestäytymättömät liikkeet tuottivat yhteenkuuluvuudentunnetta aktiivien kesken mutta sisälsivät myös monia yhteiskuntaa kokonaisuutena koskevia ihanteita. Kansakuntaa rakennettaessa ja kuviteltaessa tarvittiin myös sopivaa yhteisöä, kansaa.

Vaikka Järnefelt oli kotoisin fennomaanikodista ja seurusteli fennomaanitaiteilijoiden kanssa, hänen paikkansa kansakunnan rakennustalkoissa ei ole aivan ongelmaton. Järnefeltiä on vaikea sijoittaa vain yhteen niistä kategorioista (säädyistä, luokista), joiden avulla vuosisadan vaihteen suomalaista yhteiskuntaa on tavattu hahmottaa. Hänestä ei oikein ole herraksi rahvasta vastaan tai sen yläpuolelle, ja jopa hänen suomalaisuutensa voidaan asettaa kyseenalaiseksi. Ensinnäkin, Järnefeltit olivat kotoisin Venäjältä, äiti Elisabet oli aatelissukua Baltian Liivinmaalta ja taustaltaan suomalainen isä Alexander puolestaan Pietarin ruotsinkielisiä aatelisiä. Toiseksi, Järnefelt yritti omassa filosofiasaan ja elämäntavallaan kuroa umpeen yhteiskuntaluokkien välistä kuilua. Hän muun muassa yritti opetella käsityöammatteja ja alkoi itsekin viljellä maata. Kärjistäen ilmaistuna hän oli herra, joka halusi lukeutua kernaammin ”kansaan” kuin yläluokkaan.

Kirjallisuudessa tähän sivistyneistön ja rahvaan väliseen ristiriitaan etsittiin ratkaisua yhdistämällä ihanteelliseen talonpoikaan koulusivistystä ja sovittamalla näin yhteen kaupunkien säätyläiset ja maaseudun rahvas. Näin syntyneen talonpoikaisylioppilaan tunnetuin versio löytyy Järnefeltin esikoisteoksesta *Isänmaa* vuodelta 1893 (ks. Arminen & Helén 1994; Lappalainen 2000, 176–177).

Koska talonpoikaisylioppilas on kahden valtakauden eri askelmilla sijaitsevan

kuvauksilla niin kansasta kuin sivistyneistöstäkin. Vaikka Järnefeltin kuva kansasta oli varsin ihanteellinen ja siinä mielessä epärealistinen, hän jaksoi yhä uskoa kuvittelemansa kansan turmeltumattomuuteen ja hyvään tahtoon.

Maa kuuluu kaikille! -kirjaa voidaan lukea utopiana, ja sellaisena se on samalla valitsevien olojen kritiikkiä (ks. Lahtinen 2002). Kirjassa kuvataan hallitsijoiden harjoittamaa väkivaltaa alamaisia kohtaan. Kysymys vallankäytöstä avaa tekstiin näkökulman, josta voisi olla mielekästä koetella jälkikolonialisen teorian käsitteistöä ja kysymyksenasetteluja. Miltä torpparikysymys kuulostaisi, jos sitä kutsutaan kolonialistiseksi alistamiseksi? Voidaanhan maanomistajien vallankäyttöä verrata ”alkuperäisasukkaiden” oikeuksien polkemiseen.

Järnefeltin tekstin tekee tässä suhteessa mielenkiintoiseksi se, että siinä ei puhuta ’kansan’ oikeuksista kansakuntaan (esim. poliittiseen päätöksentekoon) vaan paljon yleisemmällä ja varsin ihanteellisella tasolla jokaisen työtä tekevän ihmisen oikeuksista maahan – siis maahan materiaalisena hyvänä. Tässä mielessä Järnefeltin sanoma ei ole valtiollispoliittinen samalla tavoin kuin esimerkiksi Meurmanin vastapamfletin, jossa kansa määrittyy varsin yksiselitteisesti kansakunnan väestöksi. Molempien pyrkimykset on kuitenkin syytä ymmärtää nimenomaan poliittisiksi, sillä sekä Järnefelt että Meurman olivat kiinnostuneita siitä, miten yhteiset asiat pitäisi hoitaa.

Keskusta ja periferia

Lajityypiltään *Maa kuuluu kaikille!* on pamfletti, kiistakirjoitus. Se ottaa kantaa ja pyrkii vaikuttamaan lukijoiden mielipiteisiin ja mahdollisesti myös asiaa koskeviin päätöksiin. Pamfletit ovat ideologisen taistelun välineitä (Hemánus 1974, 172, 176). Pamflettidiskurssissa on toisin sanottuna vahva suostutteleva tendenssi, ja sille on tyypillistä, että ”asiasisältö koettiin muotoa tärkeämmäksi”, kuten viestinnän tutkija Pertti Hemánus asiaa luonnehtii. Vaikka Järnefeltin pamfletti osallistui ajankohtaiseen julkiseen keskusteluun, sen tyyliä voidaan pitää varsinaisia propagandistisia pamfletteja ”kirjallisempana” (mt., 178; vrt. Huhtala 1981, 14–15). Juhani Niemi (2005, 173) vertaa Järnefelt-tutkimuksessaan *Maa kuuluu kaikille!* -pamfletin tyyliä aikakauden lehdistön kuvauksiin torpparien oloista ja toteaa, että ”Järnefelt lienee kaunokirjailijana dramatisoinut aikalaisilleen vielä tehokkaammin yhden ammattikunnan epäinhimillisiä olosuhteita ja saanut lukijat haukkomaan henkeään” (ks. myös Kanninen 1940, 88).

Kirjan alussa lukija viedään korkealle vuorelle katsomaan, miltä maailma näyttää lintuperspektiivistä. Alas laaksoon tähyiltäessä yksityiskohdat katoavat: ”Tiedämme ainoastaan, että tämä ääretön maa ja kaikki sen loppumattomat luonnon rikkaudet ovat pienten, ihmisiksi sanottujen järkiolentojen käytettävänä” (MKK, 4). Ylhäältä katsottuna selviää myös, ettei köyhyys voi syntyä ainakaan luonnon rikkauksien tai maan viljavuuden puutteesta. Vuoren huipulta nähtynä ei löydy selitystä, ”mistä syntyy erotus

Tekstiin rakentuva lukija

Järnefelt puhuttelee lukijaa jo ensirivillä: ”Nousemme, hyvä lukija, ihmeelliselle vuorelle [--]” (MKK, 3). Kuka tuo lukija sitten on, mikä on hänen asemansa maanomistajien ja torpparien vastakkainasettelussa?

Tapa, jolla kirjassa torpparien elämää esitetään lukijalle uutena asiana, osoittaa selvästi, että teksti ei ole suunnattu ainakaan torppareille itselleen. Sen tarkoitus on vakuuttaa ne, joilla on valta päättää torpparien kohtalosta. Teksti pyrkii vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen, mutta kerronnan valinnat – se miten torpparien arjesta kerrotaan lukijalle – paljastavat, että lukijakunnaksi kuvitellaan nimenomaan kaupunkilainen sivistyneistö, jolla ei ole tarpeeksi tietoa maaseudun oloista. Näytettyään lukijalle lintuperspektiivistä torpparien kurjat olosuhteet kertoja viittaa ”meihin”, jotka nyt ”voimme astua alas laaksoon ja katsella inhimillisiä oloja vähän toisilla silmillä kuin totutuilla tavallisilla” (MKK, 7). Nämä ”tavalliset” silmät eivät siis ole tottuneet näkemään maaseudulla vallitsevaa epäoikeudenmukaisuutta.

Lukijakunnan rajaaminen joiksikin muiksi kuin maaseudun väestöksi käy selväksi, kun on puhe hevosten merkityksestä omistajilleen. Lukijaa puhutellaan jälleen suoraan: ”Oletteko koskaan omistanut tai hoitanut hevosta, rakas lukija?” Vastaus on lyhyt ja ytimekäs: ”Ette ole” (MKK, 32). Teksti on siis suunnattu kaupunkilaisille ja yleensäkin niille, jotka eivät tunne maaseutua ja siellä harjoitetun vallankäytön realiteetteja. Seikkaperäinen esitys torpparien elinolosuhteista – ja hevosten merkityksestä maatöissä – olisi tietysti tarpeeton, jos teksti olisi osoitettu torppareille itselleen. Yleinen mielipide, johon tekstillä yritetään vaikuttaa, on siis joidenkin muiden kuin torpparien asia.

Kaupunkilaisten – siis tekstin oletuslukijoiden – kuvataan olevan vieraantuneita luonnosta. Heillä on kuitenkin mahdollisuus säilyttää jonkinlainen suhde luontoon kesäisin maalle muuttaessaan. Kaupungeissa asuessaan tuota suhdetta voi Järnefeltin mukaan vaalia hankkimalla asuntoonsa ”ruukkukasveja, maisemamaalauksia, häkkilintuja”, jotka pitäisivät yllä ”edes muistoa heidän alkuperäisestä yhteydestänsä luonnon kanssa” (MKK, 42). Kirjoittaessaan kaupunkilaisista monikon kolmannessa persoonassa Järnefelt ei näyttäisi sijoittavan itseään samaan joukkoon. Kertoja pysyykin tekstissä ulkopuolisena tarkkailijana, puhuupa hän sitten maaseudun tai kaupungin väestöstä.

Uusi Saarijärven Paavo

Järnefeltin kuvaus särjetyistä torpista ja niiden metsissä piileskelevistä asukkaista on hyvin vaikuttavaa, eikä ole vaikea kuvitella sen saaneen lukijat haukkomaan henkeään, kuten edellä siteerattu Niemi toteaa. Pienen, sydämeenkäyvin yksityiskohdin kertoja vakuuttaa lukijaansa todistamastaan inhimillisestä hädästä. Erään torpan pihalle saapuessaan Järnefeltillä on mukanaan torpassa asuneita lapsia, jotka nostelevat maasta poliisien sinne hujan hajan heittämiä pieniä ”kotikapineita”. Pihalla on myös lasten

tulevat tavalla tai toisella ratkaistuiksi”. Tämän taistelukeinon torpparit olivat omak-suneet kaupunkien tehdasväestöltä, joka oli saavuttanut lakkojen avulla ”suuriakin ta-loudellisia parannuksia”. (MKK, 28) ”Armon vuonna 1905, marraskuussa”, kirjoittaa Järnefelt julistavaan sävyyn, ”teki koko Suomen *kansa* lakon, se on, lakkasi tottelemasta ylintä maallista käskijäänsä, jolle oli ikuisen uskollisuuden valan vannonut [--]” (mts. – kurs. O.L.). Suurlakon yhteydessä kansa näyttäisi viittaavan kaikkiin suomalaisiin, mutta millaisia merkityksiä kansalle annetaan torpparilakon yhteydessä?

Pamfletin ensilehdillä torppareista puhutaan neutraaliin sävyyn yleensä ihmisinä, torppareina tai työväestönä – kuin vastahakoista lukijaa suostutellen – mutta tekstin edetessä sävy muuttuu. Vastakkain asettuvat ”rautakouraiset” ”valtaluoikat” ja ”tuntoi-hinsa heräävät kansan luokat” (MKK, 27). Kansan käsite ilmestyy tekstiin kuin varkain – lakon toisena osapuolena. Sorretut torpparit nimetään kansaksi siinä vaiheessa, kun Järnefelt alkaa ylevien periaatteellisuuksien sijaan puhua poliittisista ratkaisuksista.

Selitettyään lukijalle juurta jaksain lakkoilevien torpparien esittämien vaatimusten oikeutuksen Järnefelt vetoaa siihen, että ajat ovat muuttuneet ja että ”vanhoina aikoi-na” vallinnut yhteiskuntajärjestys on murtunut. Kansan oikeudentuntoa on loukattu: ”Kansan vanha vapauden tunto on herännyt” (MKK, 37). Kansa saa tässä aivan selvästi merkityksen ’työväestö’ vastakohtana ’omistavalle luokalle’. Vallanpitäjiä vasten asetet-tuna kansa tarkoittaa nimenomaan vallanalaisia.

Koska Järnefelt on ottanut itselleen välittäjän roolin, hän haluaa ikään kuin palaut-taa maalaiskansan arvon kaupunkilaislukijan silmissä. Hän viittaa kartanonomistajiin, jotka ovat sälyttäneet kaiken ruumiillisen työn maattoman työväestön harteille ja jotka ”tuskin tunnustavat olevansa samaa ihmisrotua” torppareiden kanssa. Liikarasittuneet torpparit kituvat niin henkisesti kuin ruumiillisestikin siinä määrin, että heistä on tul-lut ”vartaloltaan väärää” ja ”epämuodostusten alaisia” (MKK, 37–38).

Tämä liikarasitus se on luonut sen kömpelön, vääräsäärisen, tylsä-ilmeisen, kaikkea käytöstapaa ja itseluottamusta vailla olevan olennon, jota kaupunki-laiset katupojat osottavat sormellaan ja sanovat ”maamoukaksi”. Sellaisia ei ollut kyläkunnissa asuvan kansan vanhan vapauden aikana, jonka mahtavista runotuotteista vielä nykyisetkin sukupolvet ylpeilevät. (MKK, 113.)

Kansan alennustila ei siis ole myötäsyttyistä vaan johtuu olosuhteista. Näitä olosuhteita kuvatessaan Järnefelt viittaa – jälleen kirjan tarkoitettua lukijakuntaa rajaten – kau-punkilaiseen stereotypiaan maamoukasta. Hän muistuttaa kuitenkin lukijaa kansan ”runotuotteista”, joista suomalaisuus on ammentanut kulttuurista identiteettiään ja joista siis kaupunkilaisetkin voivat olla ylpeitä, ja osoittaa näin tuon maamoukan ole- van ”vapauden aikana” eläneiden runonlaulajien perillinen. Tekstiin rakentuu kolonia-listisen kuvaston mieleen tuova kaksijakoinen kuva kansasta: Järnefelt viittaa kartanon-omistajien käsitykseen kansasta tuskin edes kaltaisenaan ihmisrotuna, siis eräänlaisena

viljelyoikeutta, on maa Meurmanin mukaan ennen kaikkea kokonaisten kansojen omaisuutta ja siitä syystä lohkottu kansakuntien kokoisiksi viipaleiksi. Tätä todistaessaan hän tulee osoittaneeksi kansallisvaltioajattelun konstruktioluonteen, kuten asia nykytutkimuksessa ilmaistaisiin: ”Katselkaa Amerikan Yhdysvaltojen pohjoista rajaa: suora wiiwa waltamerestä waltamereen, kukapa olisi sen woinut arwata!” Eteläinen raja on sitä vastoin muuttunut useaan kertaan aseiden voimalla (mt., 9).

Meurmanin kritiikki Järnefeltin ajattelua kohtaan kohdistuu muun muassa juuri siihen, miten tämä ymmärtää kansan. Meurman kysyy, keihin kaikkiin Järnefelt viittaa kansasta puhuessaan. Laskeeko Järnefelt mukaan ”kaikki tehtaiden työmiehet, rakensammattilaiset, y.m. ammattilaiset, kauppiat, konttoristit j.n.e.” (Meurman 1908, 10). Kysymys on kohdallinen myös tämän artikkelin kannalta, sillä se paljastaa Järnefeltin yhteiskunta-ajattelun kansaa romantisoivan luonteen. Romanttinen kansakuva oli samalla myös nostalginen, perua edelliseltä vuosisadalta, viitattiinhan 1800-luvun kirjallisuudessa kansalla usein ensisijaisesti maalaiskansaan (Lappalainen 2000, 203).

Neuvottelua kansan merkityksistä

Jos Järnefeltin torpparit ymmärretään nimenomaan kansankuvaukseksi, niin millaiseksi hän kansan kuvaa? Yhtäältä tuo pamfletissa esiin piirtyvä torpparin hahmo on moniin edeltäviin kuvauksiin verrattuna itsenäisempi. Toisaalta torpparin ominaisuuksiin ei näyttäisi ainakaan kuuluvan kyky puhua puolestaan. Lakkoileminenkin vaatii selittämistä, sen tarkoituksien kääntämistä lukevalle kaupunkilaisyleisölle. Puhemiehenä toimii kirjailija ja kulttuurivaikuttaja Järnefelt. Keneltä Järnefelt on saanut valtakirjan torppareiden puolesta puhuakseen, kysyy Meurmanin (1908, 43).

Järnefelt puhuu lähinnä ihmisistä, torppareista ja työväestä ja käyttää sanaa ”kansaa” painokkaasti vasta lakkoa kuvatessaan. Näistä aineksista kutoutuva käsitys kansasta oli yksi variaatio aikakauden lukuisista tavoista viitata kansaan jonkinlaisena kokonaisuutena. Se poikkesi selvästi esimerkiksi Meurmanin puheenvuoron painotuksista. Kiistakumppanit eivät voineet ymmärtää toisiaan jo siitäkään syystä, että he tarkoittivat ”kansalla” niin erilaisia asioita. Tai sitten tuo erimielisyys oli tietoista pyrkimystä harjoittaa yhteiskunnallista määrittelyvaltaa.

Vaikka Järnefeltin tekstin utooppinen ulottuvuus ei kohdistu niinkään kansallisuuden kuvitteluun kuin johonkin sitä perustavampaan ihmisyyteen muotoon, siinä näkyy ilmestymisajan keskustelu suomalaisuudesta ja suomalaisten keskinäisistä eroista (ks. Moilanen 2003, 520–523). Yhden tapauksen perusteella ei voi tehdä yleisiä johtopäätöksiä siitä, miten kansaa määriteltiin 1900-luvun alussa. Mutta yhtäkin tekstiä tarkasti lukemalla paljastuu se, että käsitteen merkityksistä neuvoteltiin aktiivisesti ja sitä saatettiin käyttää keskenään varsin erilaisten asioiden ajamiseen. Erona aikaisempiin sivistyneistön kirjoittamiin kansankuvauksiin oli Ilkka Liikasen (2003, 3000) sanoin

esittelemiselle. Georgen opeista ks. Kanninen 1940, 31–37; Huhtala 1981, 116–120.

¹⁰ Kun Järnefelt puolestaan todistelee Georgen oppien toimivuutta kertomalla eräistä myönteisistä tuloksista, joita oli saatu Uudessa Seelannissa, hän ei puutu millään tavoin siihen, että kyse on siirtomaista, joissa alkuperäisellä väestöllä ei ole minkäänlaisia oikeuksia maahansa (MKK, 62–64).

Lähteet

Tutkimuskohde

JÄRNEFELT, ARVID 1907: *Maa kuuluu kaikille! Matkoiltani Laukon lakkomailla*. Vihtori Kosonen, Helsinki.

Tutkimuskirjallisuus

ALAPURO, RISTO 1997: *Suomen älymystö Venäjän varjossa*. Hanki ja jää -sarja: Helsinki: Tammi.

ALAPURO, RISTO 1998: Sivistyneistön ambivalentti suomalaisuus. Teoksessa Pertti Alasuutari & Petri Ruuska (toim.) *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Tampere: Vastapaino & Sitra, 175–189.

ARMINEN, ILKKA & HELÉN, ILPO 1994: Säädyllisyyden järjestyksestä isänmaan rakkautteen. Arvid Järnefelt ja kansallinen eetos. *Tiede & Edistys* 1, 4–16.

ASHCROFT, BILL, GRIFFITHS, GARETH & TIFFIN, HELEN 1998: *Key Concepts in Post-Colonial Studies*. London & New York: Routledge

BHABHA, HOMI K. 1994: *The Location of Culture*. London & New York: Routledge.

HEMÁNUS, PERTTI 1974: Pamflettikirjallisuus. Teoksessa Antti Eskola & Katarina Eskola (toim.) *Kirjallisuus Suomessa*. Helsinki: Tammi, 168–187.

HUHTALA, LIISI 1981: *Kuu torpparin aurinko. Torppari-aihe suomalaisessa kaunokirjallisuudessa 1809–1918*. Helsinki: SKS.

KALELA, JORMA 2000: *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.

KANNINEN, MAUNO 1940: *Arvid Järnefelt maakysymyksen käsittelijänä. Henry Georgen maareformi – Järnefeltin yhteiskunnallinen maailmanparannusohjelma*. Helsinki: SKS.

KARKAMA, PERTTI 1997: Intellektuelli ja representaation kriisi. Näkökulma 1960-luvun kirjailijaintellektuellin ongelmiin. Teoksessa Pertti Karkama & Hanne Koivisto (toim.) *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymyöstä*. Helsinki: SKS, 214–236.

KUJALA, ANTTI 1989: *Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus. Venäjän sosiaalistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa*. Helsinki: SHS.

LAHTINEN, MIKKO 2002: Matkoja mahdolliseen. Utooppisen ajattelun vaiheita. Teoksessa Mikko Lahtinen (toim.) *Matkoja utopiaan*. Tampere: Vastapaino, 169–247.

TARKKA, LOTTE 1989: Karjalan kuvaus kansallisena retoriikkana. Ajatuksia karelianismin etnografisesta asetelmasta. Teoksessa Seppo Knuutila & Pekka Laaksonen (toim.) *Runon ja rajan tiellä*. Kalevalaseuran vuosikirja 68. Helsinki: SKS.

YLIKANGAS, HEIKKI 1990: *Mennyt meissä. Suomalaisen kansavallan historiallinen analyysi*. Helsinki: WSOY.